

**НОХЧИЙН РЕСПУБЛИКИН ДЕШАРАН А, ИЛМАНАН А МИНИСТЕРСТВО
ПКУ «НОХЧИЙН МЕТТАН ИНСТИТУТ»**

Нохчийн Республикин Куьйгалхо
волчохь йолчу Нохчийн мотт
Галашбаран а, кхиоран а
экспертийн кхеташонан
белхан тобано тIечIагIйна
2022 шеран 9-чу декабрехь.

**ИШКОЛАН ДОКУМЕНТАШ ЛЕЛОРАН
ЙУКЪАРА КЕПАШ**

Нохчийн меттан а, литературин а тетрадаш кхочушдаран низам

Дешархоша тетрадаш тIехь йоза лахахь балийнчу лехамашца кхочушдан деза:

- берриге а белхаш кхочушбан беза цIена а, йоза къабсташ а (йоза къабсташ доцчу белхийн мах хадош бац); сийна шекъа долу ручка а лело йеза;
- талламан белхашна леринчу тетрадаш тIехь бес-бесара къоламаш, фломастерш лело ца магадо;
- тетрадийн мужалташ тIера йоза хила деза хIокху кепара:

ГПойтIара № 1 йолчу йуккIерчу ишколан 10 (А, Б, В) классан дешархочун Вадудова Майсин нохчийн меттан белхийн тетрадь
Нажи-Юьртара № 2 йолчу йуккIерчу ишколан 11 (А, Б, В) классан дешархочун Шамаева Зайдатан нохчийн меттан талламан белхийн тетрадь
Устрада-ГIалин № 3 йолчу йуккIерчу ишколан 9 (А, Б, В) классан дешархочун Черхигов Расулан нохчийн меттан, литературин кхоллараллин белхийн тетрадь
Соблжа-ГIалин № 4 йолчу гимназин 9 (А, Б, В) классан дешархочун Эльжуркаев Мохьмадан нохчийн литературин белхийн тетрадь

1. Болх кхочушбаран терахь моIанна йуккIехь йаздан деза. 5–11-чу классашкахь терахь йозанца дIайаздо, ткъа йуьхьанцарчу классашкахь – терахьашца. *Масала:*

ШолгIа сентябрь (5–11 кл.)
2-гIа сентябрь (Йуьхьанцара кл.)

Терахьаш йаздаран кеп

Хьалхара сентябрь
ШолгIа октябрь
КхоалгIа ноябрь
ДоьалгIа декабрь
ПхобалгIа январь
ЙалхалгIа февраль
ВорхIалгIа март
БархIалгIа апрель
ИссалгIа май
ИтталгIа сентябрь
ЦхьайтталгIа октябрь
ШийтталгIа ноябрь
КхойтталгIа декабрь
ДейтталгIа январь
ПхийтталгIа февраль
ЙалхитталгIа март
ВуьрхIитталгIа апрель
БерхIитталгIа май
ТкъоьсналгIа сентябрь
ТкъолгIа октябрь
Ткъе цхьолгIа ноябрь
Ткъе шолгIа декабрь
Ткъе кхоалгIа январь
Ткъе доьалгIа февраль
Ткъе пхобалгIа март
Ткъе йалхалгIа апрель
Ткъе ворхIалгIа май
Ткъе бархIалгIа сентябрь
Ткъе иссалгIа октябрь
Ткъе итталгIа ноябрь
Ткъе цхьайтталгIа декабрь

2. ШолгIачу могIанехь доккхачу элпаца дIайаздан деза кхочушбечу белхан тайпа. *Масала:*

Талламан болх
ГIалаташ тIехь болх
Изложени
Сочинени

3. Доккхачу элпаца могоанна йуккъехь дIа а йазйеш, болх кхочушбен меттиг билгалйаккха йеза. *Масала:*

Классера болх

Цера болх

Классерчу а, церачу а белхашна йукъахь 2 могоа бита беза.

Могоанна йуккъехь дIа а йазйеш, шардаран лобмар билгалйаккха йеза. «Шардар» дош дубззана йаздо. *Масала:*

201-гIа шардар

4. Сочиненин, изложенин тема йуыззана дIайазйан йеза, чаккхенехь къаьсттанчу хьелашкахь (дукхахьолахь, хаттаран а, айдаран а хьаьркаш, дукхатIадамаш оьшучохь) бен сацаран хьаьрк а ца хIоттош. *Масала:*

ИссалгIа октябрь

Сочинени

Дашо гуьйре

Ткъе шолгIа ноябрь

Изложени

Адамалла

ПхийтгалгIа декабрь

Сочинени

Муха хила веза доттагI?

Ткъе ворхIалгIа январь

Изложени

Турпалхой бицлур бац!

ТкъолгIа февраль

Сочинени

Со хьехархо хилча...

Сочиненин, изложенин тема цIобмалгийн къовларш (кавычкаш) йукъахь йазйо, нагахь темина схьаэцнарг цитата йелахь. *Масала:*

«Ненан мотт, хьо ду сан дахар...» (Талхадов И.Хь.)

5. Болх могоанан тетрадаш тIехь кхочушбан беза. Нохчийн меттан 12 кехат (лист) долу цхьанатайпана шиь белхан тетрадь хила деза, талламан белхийн – цхьа тетрадь, кхоллараллин белхийн – цхьа тетрадь. Нохчийн литературин –

белхан цхъа тетрадь (8–11-чуй классашкахъ 48 кехат долуш), кхоллараллин белхийн – цхъа тетрадь (нохчийн меттан а, литературин а кхоллараллин белхаш цхъана тетрадь тӀехъ кхочушдан магадо).

Белхашкахъ цӀен могӀа (абзац) ларбан беза.

б. Билгалонан хъаркаш а, сизаш а къоламца дан деза.

Хъехархочо йозанан белхаш талларан низам

Нохчийн мотт

Дешархойн цӀера а, классера а, кхидолу а белхаш кхочушден тетрадаш толлуш ду:

– 5-чу классашкахъ – хӀора а урок чекхйаьлча, массо а дешархочун;

– 6-чу классашкахъ – хьалхарчу эхашарахъ – хӀора урок чекхйаьлча, массо а дешархочун; шолгӀачу эхашарахъ – хӀора урок чекхйаьлча, хаарш ледара долчу дешархойн, вукхеран – кӀиранах шозза;

— 7–9-чуй классашкахъ – керла тема йолайале хьалха – массеран а, кхидолчу хьолехъ – харжамца. Муьлххачу хьолехъ а хӀора тетрадь кӀиранах цкъа толлуш хила деза;

– 10–11-чуй классашкахъ тетрадаш харжамца толлу, хӀора тетрадь баттахъ шозза толлуш хила деза.

Литература

5–9-чуй классашкахъ хаарш ледара долчу дешархойн кӀиранах цкъа толлу, вукхеран – баттахъ шозза;

10–11-чуй классашкахъ – баттахъ цкъа.

Къаьсттана тӀе тидам бахийта беза дешархойн йозанан хатӀ хаза а, нийса а хилийтарна.

Талламан а, диагностикин а белхаш, тематикин хьесапца догӀуш, хӀора тема чекхйаьлча дӀахьо.

Ца магадо талламан белхаш **чийрикан хьалхарчу деношкахъ а**, дезденош дӀадевллачул тӀаьхьа **хьалхарчу деношкахъ а**, дийнан **хьалхарчу а, тӀаьхарчу а урокахъ**.

Талламан белхаш, тесташ, талла а теллина, рогӀерчу урокехъ дӀало дешархошка.

Изложенеш, сочиненеш, кхидолу кхоллараллин белхаш, талла а теллина, 5–6 де далале дӀало дешархошка.

Дешархойн барта жьопийн а, йозанан талламан белхийн а маххадоран барамаш

5–11 классийн дешархойн барта жьопийн маххадор

Дешархойн барта жьопийн маххадоран критереш:

- 1) дуьззана а, нийса а жоп далар;
- 2) Иамийнчух кхетаран тIегIа;
- 3) меттан говзалла.

«5» дуьллу:

Иамийна материал, кхета а кхеташ, йуьззана схьаййцахь; материалах, шен масалш а далаш, пайдаэца хаахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-тIаьхьа нийса а, вовшашца йозуш а йийца хаахь.

«4» дуьллу:

Иамийна материал, кхета а кхеташ, йуьззана схьаййцахь; материалах, шен масалш а далаш пайдаоьцучу хенахь цхьа-ши гIалат далийтахь, йуха ша уьш нис а деш; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-тIаьхьа нийса а, вовшашца йозуш а йуьйцучу хенахь ши-кхо кхачамбацар хилахь.

«3» дуьллу:

Иамийна материал, гIалаташ дохуш, йуьззана схьа ца йийцахь; материалах пайдаоьцучу хенахь шен масалш ца даладахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш, хьалха-тIаьхьалла гал а йоккхуш, йуьйцуш хилахь.

«2» дуьллу:

Иамийнчу материалан коьрта чулацам ца хаахь; материалах пайдаэца ца хаахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш, хьалха-тIаьхьалла гал а йоккхуш, вовшашца йозуш а йоцуш, йуьйцуш хилахь.

«1» ца дуьллу.

Дешархочун балха тIехь гIалат лара деза, барта луш долу жоп муьлхха а бакьо талхош хилахь.

Дешархочун балхана «5», «4», «3» дуьллу, нагахь санна урокан йохаллехь, барта жьопаш луш дакъа а лаьцнехь, цуьнан белхан таллам бича, бакьонех пайдаэца а хийнехь.

5 – 11 классийн дешархойн йозанан талламан белхийн маххадор

I. Талламан болх (диктант)

1. Дешаран шарахь 5–11 классашкахь талламан диктантан барам

5 класс – 80–90 дош

6 класс – 90–105 дош

7 класс – 105–120 дош

8 класс – 120–135 дош

9 класс – 135–150 дош

10 класс – 150–160 дош

11 класс – 160–170 дош

(Дешнаш дагардеш, гУллакхан кьамелан дакъош а лору).

2. Талламан диктантан маххадор

«5» – 0/0, 0/1, 1/0 сов гІалат (орфографически а, пунктуационни а) дацахь;

«4» – 2/2, 1/3, 0/4, 3/0, 3/1 сов гІалат дацахь;

«3» – 4/4, 3/5, 2/7, 5/4, 6/3 сов гІалат дацахь;

«2» – 4/4, 3/5, 2/7, 5/4, 6/3 сов гІалат делахь.

Дешархочун талламан балха тІехь гІалат лара деза, муьлхха а нийсайаздаран а, пунктуацин а бакъо талхош, диктант йазйале оццу классехь йа цул лахарчу классашкахь Іамийнчух иза хилахь. Нагахь санна талламан диктантехь 5 нисдар (нийса цайаздинарг нийсачуьнца хийцина) хилахь, оценка цхьана баллана лахйо, иштта «5» ца дуьллу, диктантехь 3 йа цул сов нисдар хилча.

Оценка йуьллуш, ца лоруш дуьту:

– тилкхаздаьлла гІалат (описка), масала, *белхало* хила дезачохь *белхано* йаздинехь, *Іуьйре* хила дезачохь *Іуьйле* йаздинехь;

– кьовсамечу меттигашкахь чолхечу дешнийн нийсайаздар, масала: *пайдаэцар* – *пайда эцар*, *нийсайаздар* – *нийса йаздар*, *гІодар* – *гІо дар*;

– дешнашкахь дифтонгаш йазйар: *къега* – *къиэга*, *терса* – *тиэrsa*, *оза* – *уоза*, *йеха* – *йиэха*, и. д. кх. а;

– цІердешан кьовсаме йаздар: *дарц* – *дарцан* – *дорцан*; *мох* – *мохо* – *махо*, и. д. кх. а.

Даккхий гІалаташ лору:

– хьалха Іамийна а, йозанехь алсам пайдаоьцуш а йолу нийсайаздаран, пунктуацин бакъонаш талхош долу гІалаташ;

– мукъазчу элпашна йуккъе йаздеш долу къасторан хьаьркаш, масала: *хІаллакьхилла*, (*хІаллакьхилла*), *меттахьхьайра* (*меттахьхьайра*);

– ихначу хенан хандешнийн йаздар, масала: *бохара* (*бохура*), *моьттара* (*моьттара*);

– цІердешнийн хІокху кепара йаздар: *дечган* (*дечиган*), *аьчган* (*эчиган*);

– цІердешнаш а, билгалдешнаш а йацйинчу кепехь йаздар, масала: *гІулкх* (*гІуллакх*), *гІилкх* (*гІиллакх*), *дикниг* (*диканиг*).

Цхьана бакъонна даьккхина хьалхара кхо гІалат цхьа гІалат лору, цу тайпана кхин дІа долу гІалат лоруш ду.

Диктантах а, тѐдахкарех а (фонетикин, лексикин, нийсайаздаран, грамматикин, пунктуацин) лаьтгачу талламан белхашкахь **ши оценка** йуьллу (диктантана а, тѐдилларна а).

Тѐдахкарийн маххадоран барамаш

- «5» – массо а тѐдиллар нийса кхочушдина;
- «4» – тѐдахкарийн $\frac{3}{4}$ дакъа нийса кхочушдина;
- «3» – болх эханал кѐзиг кхочуш ца бина;
- «2» – болх кхочуш ца бина йа эханал кѐзиг кхочушбина.

Билгалдакхар:

Тѐдиллар кхочушдарехь даьхна нийсайаздаран а, пунктуацин а гѐалаташ, диктантан мах хадош, лору.

II. Талламан болх (дешнийн диктант)

1. Дешаран шарахь 5–11 классашкахь талламан дешнийн диктантан барам

- 5 класс – 10–15 дош
- 6 класс – 15–20 дош
- 7 класс – 20–25 дош
- 8 класс – 25–30 дош
- 9 класс – 30–35 дош
- 10 класс – 35–38 дош
- 11 класс – 38–40 дош

2. Талламан дешнийн диктантан маххадор

- «5» – гѐалаташ ца даьхна;
- «4» – 1–2 гѐалат;
- «3» – 3–4 гѐалат;
- «2» – 5 йа цул сов гѐалат.

Талламан болх (диктант) кхочушбайтарехь хьехархочо пайдаьцу некъаш

1. Диктантан текст шен чулацамехь дешархой кхеташ а, хѐинцалерчу литературин меттан лехамашца йуьззана нийса йогѐуш а хила йеза.

2. Диктантан дерриге а дешнаш дешархошна кхеташ хила деза. Кѐзиг лелош а, девзаш доцу а дешнаш довзуйту.

3. Диктантан текстехь хала дешнаш хилахь, и дешнаш йозанан уьн те дIайаздо.

4. Текст хьехархочо дIайешар литературин меттан норманашца нийса а, муха йаздан деза дешархошна дIа ца хоуьйтучу кепара а хила деза. Масала, *кIайн*, *халкъан* бохучу дешнашкахь, литературин меттан нийсааларан норманашца цхьабнадогIуш, чаккхенгара **н** ца олу, ткъа *тайниг*, *девзиг* дешнашкахь **к**-ний, **г**-ний хьалхахь долу **и** элп, **а** долуш санна, олу.

Ненан меттан йозанан белхийн маххадоран чIагIбина барамаш лелоро гIо дан декхар ду ненан мотт хьехаран говзалла лакхайаккхарна а, Iаморан а, талларан а кепехь болчу йозанан белхийн лехамаш цхьанакепара хилийтарна а.

XIора дешаран шо долалуш, хьалхарчу чийрикехь талламан белхан (диктантан) текстехь дешнийн дукхалла дIадахана дешаран шо чекхдолуш хиллачу талламан белхан дешнийн барамехь маго йеза.

Сочиненин а, изложенин а маххадор

Сочинени а, изложени а йазйар дешархойн дозуш долу къамел кхиоран коьрта кепаш йу.

5–11-чуй классашкахь сочинени, изложени йазйар дIахьо, «Дозуш долу къамел карадерзор» программин декъан лехамашца догIуш.

Сочинени а, изложени а йазйарехь толлу:

- билгалйина тема схьайелла хаар;
- темица а, хьесапца а догIуш, меттан гIирсех пайдаэца хаар;
- меттан барам а, нийсайаздаран бакъонаш а ларйар.

Сочиненин а, изложенин а чулацаман мах хадош, тидаме оьцу хIара критереш:

- болх темица богIуш хилар;
- тема кхачо йоллуш схьайеллар;
- чулацаман хиламийн роIалла нийса хилар;
- меттан исбаьхьаллин гIирсех пайдаэцар;
- къамелан говзалла.

Нийсайаздаран мах хадабо, дешархочо даьхначу нийсайаздаран, пунктуацин, грамматикин гIалаташка хьаьжжана. Изложенин текст йозуш а, дешархой шех кхеташ а, кхетош-кхиоран, Iаморан маIна долуш а хила йеза. Изложенина хаьржина текст хьехархочо шозза йобшу.

5–11 классашкахь изложенин текстан барам

Ма-йарра изложени

5 класс – 90–129 дош

- 6 класс – 130–169 дош
- 7 класс – 170–209 дош
- 8 класс – 210–249 дош
- 9 класс – 250–299 дош
- 10 класс – 300–349 дош
- 11 класс – 350–400 дош

Йацїина изложени

- 5 класс – 95–134 дош
- 6 класс – 135–179 дош
- 7 класс – 180–229 дош
- 8 класс – 230–269 дош
- 9 класс – 270–309 дош
- 10 класс – 310–359 дош
- 11 класс – 360–410 дош

10–11-чуй классашкахь йазйечу сочиненин текстан барам

- 5 класс – 60 дашал сов;
- 6 класс – 80 дашал сов;
- 7 класс – 120 дашал сов;
- 8 класс – 160 дашал сов;
- 9 класс – 220 дашал сов;
- 10 класс – 280 дашал сов;
- 11 класс – 360 дашал сов.

Сочиненин а, изложенин а маххадоран барамаш

Сочиненина а, изложенина а ши оценка йуьллу: хьалхарниг – чулацамна, шолгїаниг – нийсайаздарна.

«5» дуьллу:

– нагахь текст хьалха-гїаьхьа нийса а, йуьззана а, цуьнан идейни чулацамах нийса кхетош а, гїалаташ доцуш а, галдаьккхина хїума доцуш а йийцинехь; белхан чулацамехь цхьаннал сов кхачамбацар а, дешнаш харжарехь йа предложенеш хїиторехь шиннал сов кьамелан кхачамбацар а дацахь;

– шиннал сов нийсайаздаран йа шиннал сов пунктуацин, йа шиннал сов грамматикин гїалат дацахь.

«4» дуьллу:

– нагахь идейни чулацам нийса а бийцинехь, дуьйцучу гїуллакхийн йерриг коьрта меттигаш хьалха-гїаьхьа хила оьшучу кепара а йийцинехь; белхан

чулацамехъ шиннал сов кхачамбацар а, дешнаш харжарехъ йа предложенеш хИтторехъ деаннал сов къамелан кхачамбацар а дацахъ;

– кхааннал сов нийсайаздаран, шиннал сов пунктуацин а, йа шиннал сов нийсайаздаран, кхааннал сов пунктуацин а, йа цхьаннал сов нийсайаздаран, цхьаннал сов пунктуацин, кхааннал сов грамматикин а гІалат дацахъ.

«3» дуьллу:

– чулацам коьртачу декъана нийса а бийцинехъ, бакъдерш гайтарехъ цхьаь-шиь нийса йоцу меттиг а йелахъ, хьалха-тІаьхьа гІуллакхаш дийцарехъ ладам боццу ледарлонаш а йовлийтинехъ; белхан чулацамехъ деаннал сов кхачамбацар а, дешнаш харжарехъ йа предложенеш хИтторехъ пхеаннал сов къамелан кхачамбацар а дацахъ;

– пхеаннал сов нийсайаздаран, деаннал сов пунктуацин а, йа деаннал сов нийсайаздаран, пхеаннал сов пунктуацин а, йа шиннал сов нийсайаздаран, шиннал сов пунктуацин, деаннал сов грамматикин а гІалат дацахъ.

«2» дуьллу:

– чулацам темица цхьаьнабогІуш бацахъ, дуьйцучу гІуллакхийн хьалха-тІаьхьалла галйаьккхинехъ, меттан хьал къен делахъ, текстан стилан цхьаалла галйаьккхинехъ; белхан чулацамехъ деаннал сов кхачамбацар а, дешнаш харжарехъ йа предложенеш хИтторехъ пхеаннал сов къамелан кхачамбацар а делахъ;

– пхеаннал сов нийсайаздаран, деаннал сов пунктуацин а, йа деаннал сов нийсайаздаран, пхеаннал сов пунктуацин а, йа шиннал сов нийсайаздаран, шиннал сов пунктуацин, деаннал сов грамматикин а гІалат делахъ.

Тестийн маххадор

«5» дуьллу, нагахъ дерриг а хаттаршна 90% – 100% нийса жобпаш деллехъ;

«4» дуьллу, нагахъ дерриг а хаттаршна 80% нийса жобпаш деллехъ;

«3» дуьллу, нагахъ дерриг а хаттаршна 50% – 70% нийса жобпаш деллехъ;

«2» дуьллу, нагахъ дерриг а хаттаршна 50% лахара нийса жобпаш деллехъ.

Тетрадаш тІехъ гІалаташ билгалдахар

Белхаш толлу цІен шекъа долчу ручкица.

Хьехархочо 5–9-чуй классашкахъ белхан а, талламан белхан а тетрадаш тІехъ гІалаташ, (нийсайаздаран, пунктуацин, грамматикин), нис а дой, цІечу сизал дехъа билгалдоху билгалонийн хьаьркашца. Ткъа кхоллараллин белхашкахъ, цул сов, къамелан, маъІин, фактийн гІалаташ (оьшучохъ нис а деш), тулгІенан сиз хьокхий, цІечу сизал дехъа билгалдоху билгалонийн хьаьркашца.

10–11-чуй классашкахъ гІалаташ (нийсайаздаран, пунктуацин, грамматикин), буха ши сиз а хьокхий, нис а ца деш, цІечу сизал дехъа билгалдоху билгалонийн

хъъркашца. Ткъа кхоллараллин белхашкахъ, цул сов, къамелан, маъІнин, фактийн гІалаташ (оьшучохъ нис а деш), тулгІенан сиз хъокхий, цІечу сизал дехъа билгалдоху билгалонийн хъъркашца.

ГІалаташ билгалдоху хІокху билгалонийн хъъркашца:

І – нийсайаздаран гІалат;

V – пунктуацин гІалат;

Г – грамматикин гІалат;

Къ – къамелан гІалат;

М – маъІнин гІалат;

Ф – фактийн гІалат.

ГІалаташ тІехъ болх бар

ГІалаташ тІехъ болх кхочушбо талламан йа кхоллараллин белхаш теллинчул тІаьхъа.

Дешархоша гІалаташ тІехъ болх бо хъехархочун гІоьнца. ГІалат даьккхина меттиг сиз хъакхарца билгал а йоккхий, дешнаш йа предложенеш нийса дІайазйо. ХІора гІалат даьккхинчу бакъонна масех масал а дІайаздан деза.